

Bart Leeuwenburgh, **Het noodlot van een ketter. Adriaan Koerbagh 1633-1669** (Nijmegen: Vantilt, 2013, 262 pp., ISBN 978 94 6004 114 3).

Het noodlot van een ketter biedt een mooie, leesbare inleiding tot het leven en werk van een van de meest radicale publicisten uit de zeventiende eeuw, de Amsterdamse arts en jurist Adriaan Koerbagh. Koerbagh, vooral bekend vanwege zijn banden met de groep vrijdenkers rond Spinoza, rijst op uit Leeuwenburghs biografie als een gedreven polemist die de nieuwe wetenschappelijke cultuur van zijn tijd probeerde te vertalen in doelgericht maatschappelijk engagement. Meegezogen door de rationalistische en religieuze stroomversnellingen in de Republiek in het kielzog van Descartes en de collegianten, overspeelde Koerbagh echter zijn hand en werd hij als kop van jut geslachtofferd door de Amsterdamse schepenvanck. Met Koerbaghs veroordeling in 1668 tot tien jaar Rasphuis werd pijnlijk duidelijk dat de officieel beleden ‘ware vrijheid’ van het stadhouderloze regime onder Johan de Witt strenge grenzen kende.

Leeuwenburgh, verbonden aan de Faculteit Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit, stelt zich nadrukkelijk de vraag hoe het te verklaren is dat dit vonnis geveld werd in de juist om haar tolerantie geroemde Nederlandse Republiek. Om hierop een antwoord te geven maakt hij dankbaar gebruik van het al verrichte onderzoek naar Koerbagh, met name het pionierswerk van de laat negentiende-eeuwse vrijdenker Koenraad Oege Meinsma (*Spinoza en zijn kring*) en de recente Engelstalige studies van Michiel Wielema, die Koerbagh ook internationaal meer bekendheid hebben gegeven. Veel nieuw (archief)onderzoek bevat *Het noodlot van een ketter* niet: het gaat Leeuwenburgh om het opstellen van een synthese van de al bestaande interpretaties. Daarin slaagt hij ten dele. In zijn prijzenswaardige poging Koerbagh grondig te situeren in zijn tijd vervalst Leeuwenburgh nog wel eens in het oplepelen van wijdloperige contextuele informatie, waardoor de biografie wat traag op gang komt. Wat niet helpt, is dat Leeuwenburgh daarbij regelmatig meent zijn toevlucht te moeten zoeken tot platitudes door te benadrukken dat alles in de zeventiende eeuw toch zo anders was dan in ons huidige tijdsgewricht: een overdreven knieval voor de niet-ingewijde lezer waardoor de hoofdlijn van het boek enkel uit zicht verdwijnt. Koerbaghs eigen schrijfsels blijven daarom wat onderbelicht, en pas tegen het eind van het boek komen zijn ketterse ideeën echt ter sprake. Maar ook daar wordt niet altijd duidelijk wat nu precies de kern was van Koerbaghs denken. Door in meer detail en met meer methodologische finesse te

analyseren wat Koerbagh nu eigenlijk schreef, tegen wie, en op welke manier, had Leeuwenburgh daadwerkelijk nieuw licht kunnen werpen op de intellectuele merites van deze noodlottige ketter.

Leeuwenburgh is duidelijk meer in zijn element in een aantal rake typeringen van belangrijke bijfiguren in het boek, zoals Descartes, en in zijn gedegen schets van de verschillende werelden die bij Koerbagh samenkomen: de wereld van de post-cartesiaanse wetenschap, de praktische geneeskunde in Leiden, en de lexicografie – waarin Koerbagh uiteindelijk zou schitteren als auteur van het zeer gewaagde woordenboek *Een Bloemhof van allerley lieflykheyd sonder verdriet*. Bovendien geeft Leeuwenburgh overtuigend aan, ook hier in het voetspoor van Wielema, hoe Koerbagh met zijn publieke engagement en vertrouwen in ieders rationele vermogens verschilde van de meer ‘verheven’, afstandelijk schrijvende Spinoza. Waar Spinoza ‘de godsdienstige en politieke realiteit van de Republiek als illustratie opvoerde ter ondersteuning van zijn in principe tijdloze abstracte betoog’, daar stond bij Koerbagh ‘de theorie juist in dienst van de politieke realiteit’, aldus Leeuwenburgh. ‘De theoretisch-filosofische vooronderstellingen moesten worden ingezet om de maatschappij te veranderen’ (132). Koerbagh treedt zo vanuit de lange schaduw van Spinoza naar voren als misschien wel de meest radicale auteur van de vroege Nederlandse Verlichting – en het is Leeuwenburghs belangrijkste verdienste dat hij Koerbagh hiermee op nuchtere wijze beoordeelt op zijn eigen historische betekenis.

Het boek eindigt, natuurlijk, met het meeslepende relaas van Koerbaghs vlucht naar de vrijhaven Culemborg, van de drukker die hem verraadde en de intriges van de mysterieuze ‘man met het dassie’, tot de uiteindelijke arrestatie van Koerbagh in Leiden en zijn proces in het Amsterdams stadhuis. Om zijn hoofdvraag te beantwoorden, geeft Leeuwenburgh een aantal plausibele verklaringen voor de hoge straf die Koerbagh daar hoorde eisen: de strenge anti-sociniaanse plakaten van 1653 en 1656, het feit dat Koerbagh schreef met scherpe pen – in het Nederlands en bovendien onder eigen naam –, zijn vrijzinnige gedrag en uitdagende optreden, de veranderende machtsbalans onder de Amsterdamse regenten, de constante frictie tussen het stadsbestuur en de kerkelijke orthodoxie. Alle bij elkaar afdoende factoren om Koerbaghs veroordeling te verklaren.

Wat echter opvalt, is dat Leeuwenburgh hier weinig zegt over de juridische context: hoe bijzonder was Koerbaghs lot nu eigenlijk in de zeventiende eeuw? Wat was de jurisprudentie omtrent dit soort intellectuele overtredingen? Welke rol speelde de politieke en juridische decentralisatie van de Republiek in het handhaven van de rechtsorde? Koerbaghs vlucht naar Culemborg en de onderhandelingen omtrent zijn arrestatie tussen Amsterdam en Leiden doen vermoeden dat een zeventiende-eeuwse vrijdenker veel profijt kon hebben van de elkaar beconcurrerende jurisdicties van alle gewesten, steden en heerlijkheden die samen de lappendeken vormden van de Republiek. Tegelijkertijd zegt het feit dat hij uiteindelijk wel opgepakt werd, en veroordeeld, wellicht iets over de gestage ontwikkeling van een grensoverschrijdend rechtstelsel. Maar daar schrijft Leeuwenburgh niet over, wat verbaast gezien zijn expliciete doelstelling

Koerbaghs veroordeling te duiden binnen het clichébeeld van de Republiek als vrijplaats voor andersdenkenden.

Wat Leeuwenburghs studie niettemin wel mooi laat zien, is dat die vrijplaats van de Republiek – hoe clichématig het beeld ook – als broedvijver fungeerde voor soms de meest kleurrijke individuen en hun exorbitante ideeën en verstrekkende ideologieën, met constant hoogoplopende maatschappelijke, politieke en religieuze spanningen tot gevolg. Nu figuren als Koerbagh uit de schaduw treden van Spinoza, en daarmee ook nuttige kanttekeningen geplaatst worden bij Jonathan Israels baanbrekende *Radical Enlightenment* (2001), is het moment daar om dat rijke geestesleven van de Nederlandse zeventiende eeuw in al zijn bonte facetten verder voor het voetlicht te brengen.

Arthur Weststeijn, Koninklijk Nederlands Instituut te Rome